

Уберегти свою окремішність: уроки з історії Криму

ЯНА КУБИШКІНА

28 ВЕРЕСНЯ 2023

Жити поруч з імперією означає невпинно боротися за право на визнання своєї окремішності. Збройними нападами росія не обмежується, використовуючи ще й культурну експансію, терор голодом і депортації. Українці не на самоті в цій війні: разом із нами за існування борються кримські татари. Злочин Радянського Союзу проти них кривавою лінією поділив долю цього народу на «до» і «після».

18 травня 1944 року, за звинуваченням у «масовій співпраці» з нацистами, розпочалося примусове виселення кримських татар із їхньої історичної батьківщини — Криму. Та навіть коли людей було вивезено, спустошені й понищені землі промовляли до катів єдиним, чого поки що не вдалося забрати — назвами. Черкез-Елі, Кош-Дегірмен, Балта-Чокрак, Беш-Уй-Іляк, Джага-Кипчак — топоніми свідчили про імперський злочин. Один за одним невдовзі після депортації почали виходити накази про перейменування. Мапа наповнювалась безликими селами й містами: Глибоке, Успішне, Солоне, Рівне, Бикове і Кукушкіне — так у Криму забирали душу.

Більшість депортованих опинилася в Узбекистані. Жили в режимі спецпоселень: трудова експлуатація, постійні недоїдання і відсутність медичної допомоги. Був ти головою Союзу письменників Криму чи пройшов до Берліна — не мало значення, горе зрівняло всіх. Одне залишалось в тих, кого позбавили майна й чинів: ім'я.

Письменники розуміли силу, закарбовану в назвах. Після депортації деякі з них свідомо викинули з прізвищ нав'язане російське «-ок» чи «-ов», які з'явилися ще за часів анексії Кримського ханату в 1783 році, й увійшли в історію зі своїми справжніми, незіпсованими іменами.

Шаміль Алядін

Шаміль Алядін був одним із таких. Він народився 12 липня 1912 року в селі Махульдюр (нині Нагірне). У 15 років дебютував у молодіжній газеті з віршем, присвяченим кримськотатарському діячу Ізмаїлу Гаспринському. Цей текст прочитав відомий учитель Ягъя Байбуртли — один із перших, хто підтримав нову систему викладання Гаспринського, засновану на звуковому способі навчання грамоті й модернізації освітнього процесу. Він же й розпізнав у Алядіні майбутнього майстра слова.

До червоної влади Шаміль був лояльним, тому перед ним відкрився широкий шлях: Сімферопольський педагогічний технікум, московський літературний інститут, друк першої збірки 1932 року — юнак стрімко злетів на кар'єрному ліфті соціалізму. Тоді ж його призивали до армії, досвід якої вилився в «Пісні червоноармійця», опубліковані 1935 року.

Повернувшись, Шаміль влаштувався заступником редактора до газети «Яни Дюнья». Її

заснували в Москві 1918 року, з 1944 по 1957 роки друк припинили, а далі кримськотатарське видання відновило діяльність в Ташкенті, під назвою «Ленінський прапор». Після розпаду Союзу вся редакція вирушила до Криму — відроджувати друк там. Перше, що зробили після прибуття, — це повернули назву «Яни Дюнья».

Під час одного з походів у театр Алядін зустрів свою майбутню дружину — акторку Фатьму Аметову. Він закохався в цю красуню з особливим тембром голосу з першого погляду. Через рік шлюб народилась донька Діляра. А тим часом Алядін працював, набирався життєвого досвіду й іще більше писав. У 1939 році (тобто йому було всього 27) став головою Спілки письменників Криму. Був зразковим комуністом: на будівництві Чирчикської ГЕС працював, у віддалених районах учителював, патріотичні вірші видавав, а після нападу Німеччини на Радянський Союз іще й добровольцем на фронт пішов.

Червона імперія не шкодувала винагород для своїх героїв: Шаміль Алядін, із чинами й досягненнями на війні, отримав від СРСР після повернення додому примусове виселення. В автобіографічній повісті «Я — ваш цар і бог» чоловік описуватиме згодом жах, що огорнув його від усвідомлення трагедії:

Невже правда те, що я почув від начальника нашого штабу?

«В Криму немає нікого з ваших! Вирушайте прямо в Середню Азію!» — сказав він мені.

Як це, нікого немає? Я не повірив йому. Ходили чутки, що фашисти збиралися вислати з Криму всіх татар, землю роздати високопосадовцям Вермахту, а весь Південний берег перетворити на місце відпочинку лише для арійців. Але ж ми вибили «арійців» з Криму? То невже... В це страшно повірити й на хвилину, але якщо так повернулось, як повідомив мені начальник штабу, то що тоді?

У депортації Шаміль Алядін боровся за права й культуру рідного народу. За активну діяльність у національному русі його не раз звільняли з роботи, проте він залишався членом ініціативної групи, яка добивалася повернення до Криму. Свій авторитет письменник використовував задля об'єднання інтелігенції: домігся дозволу на діяльність народного ансамблю «Хайтарма» (єдиного, який вцілів за депортації), газети «Ленінський прапор» і радіопередач кримськотатарською мовою. Реабілітація депортованих письменників свого народу — це також його заслуга, як і створення кримськотатарської секції при Спілці письменників Узбекистану.

Усім серцем Алядін прагнув лише одного — Криму. 1995 року, невдовзі після повернення додому, він публікує оповідання про виконання свого «священного боргу» — відвідини рідного

Махульдюру. Дорогу до села чоловік не може впізнати, хоча раніше знайшов би й з заплющеними очима. На в'їзді до населеного пункту тепер була табличка «Нагорное».

«Я навідріз відмовився визнати в цьому місці Махульдюр», — пише він. Місце щасливих років постало перед Шамілем зі зруйнованими будинками, потрощеними могилами батьків і знищеними пам'ятками культури. Це було «Нагірне». Колись відданий комуніст тепер зі сльозами дивився на те, що з батьківщиною зробив Радянський союз.

Рустем Муєдін

Доля кримськотатарського письменника Рустема Муєдіна склалася трохи по-іншому, однак і він, потрапивши в театр абсурду, який розгорнула червона влада, вирішив відстоювати своє автентичне, нерусифіковане прізвище.

Народився Рустем 6 липня 1919 року в Сімферополі. Батько був членом національної партії «Міллі Фірка», через що родина піддавалась постійним гонінням. Учився хлопець у тринадцятій школі. 1937 року в журналі «Юні ленінці» було надруковано його перше оповідання «Витівки Рустема». Невдовзі Муєдіна призвали в армію, а згодом послали на війну.

У травні 1944 року його підрозділ дислокували в Крим «для виселення предателів Родины». Задіяні в операції були солдати всіх національностей, окрім кримських татар. Рустем надто пізно зрозумів, що відбулося. Згодом він згадував, як о п'ятій ранку його розбудив солдат, що приніс страшну звістку.

— Товаришу командир, вибачте мені.

— За що ти вибачаєшся, що трапилося?

— Я виселив вашу сестру.

— Як виселив? Звідки ти взяв, що це моя сестра?

— Ми зайшли до неї в будинок, у неї було двоє дітей. Вона сказала, що її молодший брат служить в НКВС. Я запитав, як його звать. Вона відповіла: «Рустем Муєдінов».

Так це ж мій командир! Я допоміг їй повантажити валізу й дітей у машину...

Рустем побіг додому побачити рідних, але там їх вже не було. Депортовані були в терміновому порядку й фронтовики. Письменник опинився в Янгіюлі, а його родина — в Гулістані, за сто кілометрів. Муєдін вирушив до них, за що згодом отримав покарання через порушення режиму спецпоселень — 4 місяці примусових робіт. Він зміг забрати тільки батька — мати вже

загинула.

Через свій статус молодий і талановитий хлопець не зміг отримати вищої освіти й був приречений поневірятися різними підробітками. Муєдін спробував завершити факультет журналістики Ташкентського університету, але й звідси його відрахували через неблагонадійну родину: брат Рустема Мемет емігрував і видавався закордоном. І поки один вів письменницьке життя, то інший, в Узбекистані, був приречений залишитись непочутим: якщо твір і вдавалося опублікувати, його зустрічала хвиля замовленої критики. КДБ пропонував Рустемові доступ до освіти та друку в обмін на малу дрібничку — зректись брата-зрадника. «Радше я від журналістики відмовлюся, ніж від рідного брата!» — так звучала його відповідь.

Муєдін поринув у творчу сплячку аж до повернення в Крим в 1990-х. Доживши аж до 93 років, він прагнув виконати для рідного народу все, що запланував: словом закарбувати трагедію нації.

Айдер Осман

Письменник Айдер Осман застав ці події зовсім малим. Наскрізним мотивом його творчості стало зберегти подвиги кримських татар за часів Другої світової, крізь особисте вписати в літературу пам'ять про депортацію. Він теж серед тих авторів, які увійшли в історію з національним іменням.

Повість «Бій» Османа змальовує долю закоханих: журналіста-фронтовика Юсуфа й Азізе, яким не судилося бути разом. Повіривши словам попутника про смерть Азізе від тифу, хлопець сходить на випадковій залізничній станції Сибіру. Нагадує про себе контузія, отримана на війні: Юсуф втрачає пам'ять і мову. Виживає без даху над головою й голодним у сибірському селі, немов скалічена тварина. Азізе ж насправді жива й розшукує коханого. Через вісім років вони випадково зустрінуться на пару хвилин на станції: Юсуф, зійшовши з розуму, не впізнає дівчину. Потяг дівчини рушає далі.

В оповіданні «Народні месники» письменник, на основі документів і спогадів, відновлює історію кримськотатарського партизанського руху часів Другої світової, вшановуючи героїзм людей, яких за їхню національність затаврували «зрадниками». Про Ібрагіма Аметова, персонажа твору і реальну людину, серед жителів Криму ходили легенди. Він проводив небезпечні диверсійні операції в німецьких штабах, за що гітлерівці неодноразово оголошували нагороду за голову чоловіка. Зловити ж його вдалося владі радянській — і чоловіка одразу

депортували. Ім'я Ібрагіма не стало жертвою цензури тільки завдяки Осману, який зміг відшукати документи й відновити історію.

Письменник наполегливо працював над тим, щоби повертати неназваним героям імена, а народові — пам'ять. Разом з Айдером Османом за право навіть називатись «кримськими татарами», а не «татарами, що проживають у Криму» боролась ціла генерація авторів. Здавалося б, який сенс з боротьби за ймення, коли нація розкидана віддаленими районами радянського союзу, пригноблена й знекровлена? Та 1989 року, з поверненням національності «кримські татари» до переписів, виявилось: народ живе попри все. Відновлена назва знаменувала ту саму непереборну окремішність. Перейменування населених пунктів теж чекає свого часу — в деокупований Крим нарешті повернеться національна душа.

ЯНА КУБИШКІНА

28 ВЕРЕСНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**